

existují jisté obecně platné zákonitosti. Duševní život je vývoj, který se může zastavit již na nejnižších stupních. Je tomu tak, jako by každý jedinec měl specifickou váhu, podle níž stoupá nebo klesá na onen stupeň, kde dosahuje své hranice. Podle toho jsou také utvářeny jeho názory a přesvědčení. Není proto žádný div, když naprostá většina všech manželství dosáhne své nejvyšší psychologické hranice naplněním svého biologického osudového určení, aniž utrpí újmu na duševním a morálním zdraví. Relativně málo manželů zakusí stav hlubší nejednotnosti se sebou samým. Kde je mnoho vnější nouze, nemůže konflikt dosáhnout žádného dramatického napětí pro nedostatek energie. Avšak úměrně se sociální jistotou stoupá psychologická nejistota, zprvu nevědomě, a podmiňuje pak neurózy; potom stoupá vědomě a způsobuje rozluky, spory, rozvody a jiná „manželská nedorozumění“. Na ještě vyšším stupni jsou poznávány nové psychologické vývojové možnosti, které se dotýkají religiózní sféry, kde kritický úsudek dospívá ke svému konci.

Na všech těchto stupních může následovat trvalá stagnace s úplnou nevědomostí toho, co by mohlo následovat na dalším vývojovém stupni. Přístup k nejbližšímu dalšímu vývojovému stupni je zpravidla dokonce zabarikádován nejprudšími předsudky a pověrečnými strachy, což je jistě vysoce účelné, poněvadž člověk, kterého by náhoda přiměla žít na stupni pro něj příliš vysokém, se stane škodlivým šílencem.

Příroda není jen aristokratická, je rovněž ezoterická. Žádný rozumný člověk se tím však nedá svést k tomu, aby skrýval tajemství, neboť až moc dobře ví, že tajemství duševního vývoje nemůže být nikdy prozrazeno, jednoduše proto ne, poněvadž vývoj je otázkou schopnosti jedince.

Hovořit o problémech věkových stadií člověka je velice náročný úkol, vždyť také neznamená nic menšího, než že by se měl rozvinout obraz celého duševního světa od kolébky až do hrobu. Takového úkolu se můžeme v rámci jedné přednášky zhostit jen v nejobecnějších rysech – abychom si dobře rozuměli, nepůjde mi o to, abych podal popis normální psychologie jednotlivých věkových stadií, nýbrž mám pojednat spíše o „problémech“, o obtížích, pochybnostech, dvojznačnostech, zkrátka o otázkách, na které lze dát více odpovědí, navíc odpovědí, které nikdy nejsou dostatečně jisté a nepochybné. Budeme se proto muset nejen pohybovat mezi otázkami, ale ještě hůř: něco musíme důvěřivě předpokládat a tu a tam musíme dokonce spekulovat.

Kdyby se duševní život skládal jen z pouhých skutečností – jak je tomu ostatně ještě na primitivním stupni – mohli bychom se spokojit s pevnou empirií. Duševní život kulturního člověka má zcela problematický ráz, ba není bez problematickosti vůbec myslitelný. Naše duševní procesy jsou z velké části úvahy, pochybnosti, experimenty, což jsou samé věci, které nevědomá instinktivní duše primitiva skoro vůbec nezná. Za existenci těchto problémů vděčíme růstu vědomí; tato problematickost je danajským darem kultury. *Odchýlení od instinktu a postavení do protikladu vůči instinktu vytváří vědomí.* Instinkt je příroda a chce přírodu. Vědomí může naproti tomu chtít jen kulturu nebo její negaci, a kdekoli se stále snaží – okřídleno rousseauovskou touhou – o návrat k přírodě, „kultivuje“ přírodu. Pokud jsme ještě přírodou, jsme nevědomí a žijeme v jistotě bezproblémového instinktu. Všechno v nás, co je ještě přírodou, se problému hrozí, neboť jméno problému je *pochyba*. A kdekoli panuje pochyba, tam je nejistota a možnost různých cest. Kde se však zdá, že jsou možné různé cesty, tam jsme se odchýlili od spolehlivého vedení instinktu a vydali se *strachu*. Neboť naše vědomí by teď mělo dělat to, co pro své děti vždycky dělala příroda, mělo by totiž spolehlivě, bez pochyb a jednoznačně rozhodovat. A tu se nás zmocňuje nadmíru lidský strach, že vědomí, naše prométheovská vymoženost, to přece jen nakonec nebude umět tak jako příroda.

Problém nás zavádí do osamělosti, kde není ani otce ani matky, ba do opuštěnosti bez přírody, kde jsme nuceni k uvědomění a ničemu jinému než uvědomění. Nemůžeme jinak, nýbrž musíme dělat vědomá rozhodnutí a řešení namísto přírodního dění. Každý problém tak znamená možnost rozšíření vědomí, ale zároveň také

nucení k tomu, abychom se rozloučili se vším, co je v nás nevědomé, dětské a přírodní. Toto nucení je tak nekonečně závažnou důležitou skutečností, že tvoří také jeden ze stěžejních symbolických předmětů učení křesťanského náboženství. Je to *oběť čistě přírodního člověka*, oběť nevědomé, přírodní živé bytosti, jejíž tragika započala už požitím jablka v ráji. Ve světle onoho biblického hříchu se uvědomění jeví jako útek. A tak se nám vskutku jeví každý problém, který nás nutí k většímu uvědomění, a tím nás stále víc vzdaluje od ráje dětské nevědomosti. Od problémů každý rád odvrací oči, je-li to možné, člověk se o nich nemá zmiňovat anebo je ještě lepší je popírat. Člověk si přeje život jednoduchý, jistý a bez nesnází, a proto jsou problémy tabu. Člověk chce jistoty, nikoli pochyby, chce výsledky, a ne experimenty a nevidí přitom, že jistoty mohou vzejít jen z pochyb a výsledky z experimentů. Tak ani umělé popírání problémů netvoří přesvědčení, naopak, aby vznikla jistota a jasno, je zapotřebí širší a vyšší uvědomění.

Tento delší úvod potřebuji k tomu, abych objasnil podstatu našeho předmětu. Tam, kde se jedná o problémy, instinktivně se zdráháme projít temnotami a nejasnostmi. Přejeme si slyšet jednoznačné výsledky a úplně přitom zapomínáme, že tyto výsledky vůbec mohou existovat jen tehdy, když jsme temnotou prošli. Abychom však dokázali temnotu prorazit, musíme využít všech možností osvětlení, které naše vědomí má; jak už jsem řekl, musíme dokonce spekulovat. Neboť při pojednávání o duševní problematice neustále klopýtáme o principiální otázky, které jsou jako nejvlastnější domény pronajaty nejrůznějšími vědními obory. Zneklidňujeme nebo popouzíme stejně tak teologa jako filozofa, lékaře neméně než vychovatele, ba dokonce zabloudíme i do pracovní oblasti biologa a historika. Tyto výstřednosti nepocházejí z naší všetečnosti, nýbrž z okolnosti, že duše člověka je zvláštní směsicí faktorů, které jsou zároveň také předmětem rozsáhlých vědních oborů. Neboť člověk stvořil své vědy ze sebe a ze svého zvláštního ustrojení. Vědy jsou *symptom*y lidské duše.

Když si tedy položíme nevyhnutelnou otázku: Proč člověk stojící v dosti zřejmém protikladu vůči světu zvířat má vůbec problémy? – ocitneme se v nerozuzlitelné spleti myšlenek, kterou dokázaly v průběhu tisíciletí vytvořit tisíce pronikavých mozků. Nebudu se na jejich uměleckém díle pokoušet o žádnou sisyfovskou práci, nýbrž se pouze vynasnažím jednoduše ukázat, čím bych mohl snad přispět k zodpovězení této principiální otázky.

Bez vědomí žádné problémy neexistují. Proto musíme otázku položit jinak: Jak to přijde, že člověk vůbec má vědomí? Nevím, jak to přijde, protože jsem nebyl při tom, když se první lidé stali vědomými. Proces uvědomování můžeme však ještě dnes pozorovat u malých dětí. Mohou to vidět všichni rodiče, dávají-li pozor. Můžeme totiž vidět toto: když dítě někoho nebo něco *poznává*, pak cítíme, že má vědomí. Proto to byl v ráji asi také strom *poznání*, který nesl tak fatální plody.

Ale co je poznání? O poznání mluvíme tehdy, když se nám například podaří začlenit nový vjem do již existující souvislosti, a to tak, že máme ve vědomí nejen nový vjem, ale zároveň i části již existujících obsahů. Poznání tedy spočívá na předem stanovené souvislosti psychických obsahů. Obsah bez vztahů nedokážeme poznat a nemůžeme si ho být ani vědomi, pokud naše vědomí ještě je na této hluboké počáteční úrovni. První formou vědomí, která je přístupná našemu pozorování a poznání, je tedy, jak se zdá, pouhý vztah dvou nebo více psychických obsahů. Na této úrovni je proto vědomí ještě zcela vázáno na představu několika řad souvislostí, je proto sporadické a později si na ně už nepamatuje. Pro první léta života skutečně neexistuje souvislá paměť. Jsou tu nanejvýš *ostrůvky vědomí* jako osamocená světla nebo osvětlené předměty v hluboké noci. Tyto ostrůvky vzpomínek nejsou však ty nejranější, jen představované obsahové souvislosti, nýbrž obsahují novou, velmi, velmi důležitou obsahovou řadu, totiž řadu představujícího subjektu samého, takzvaného já. Také tato řada je zprvu pouze představována, stejně jako původní obsahové řady, a dítě proto o sobě zpočátku mluví logicky ve třetí osobě. Teprve později, když řada já nebo takzvaný komplex já získá – pravděpodobně nácvikem – vlastní energii, vzniká pocit bytí subjektu nebo bytí já. To je patrně okamžik, kdy o sobě dítě začíná mluvit v první osobě. Na tomto stupni patrně začíná *kontinuita paměti*. Souvislá paměť by tedy byla v podstatě kontinuitou vzpomínek já.

Dětská úroveň vědomí nezná žádné problémy, neboť nic ještě nezávisí na subjektu, jelikož dítě samo zcela závisí na rodičích. Je tomu tak, jako by se ještě úplně nenarodilo, jako by ho ještě nosila duchovní atmosféra rodičů. K duševnímu zrození, a tím k vědomému odlišení od rodičů dochází normálně až s průlomem sexuality v období puberty. S touto fyziologickou revolucí je spojená i revoluce duchovní. Já je totiž tělesnými projevy zdůrazněno

do té míry, že se často uplatňuje zcela nepřiměřeně. Odtud označení „klackovská léta“.

Až do tohoto období je psychologie jedince v podstatě pudová, a proto neproblematická. I když subjektivní pudy narážejí na vnější hranice, nezpůsobují tato potlačení žádné roztržky individua se sebou samým. Podřizuje se jim nebo je obchází, přičemž je samo se sebou zcela zajedno. Ještě nezná seberozštěpenost problematického stavu. Tento stav může nastat teprve tehdy, když se vnější hranice stanou hranicemi vnitřními, když se jeden pud staví na odpor proti druhému. Psychologicky vyjádřeno by to znamenalo: problematický stav, vnitřní rozdvojení nastává tehdy, když vedle řady já vznikne druhá obsahová řada, která má stejnou intenzitu. Tato druhá řada má vzhledem ke své energetické hodnotě stejný funkční význam jako komplex já, je to takříkajíc jiné, druhé já, které může případně prvnímu já odejmout vedení. Z toho vzniká roztržka se sebou samým, problematický stav.

Podívejme se krátce na to, co bylo právě řečeno: první forma vědomí, forma pouhého poznávání je archaický nebo chaotický stav. Druhý stupeň, totiž stupeň, kdy je vytvořen komplex já, je monarchistickou nebo monistickou fází. Třetí stupeň přináší opět pokrok vědomí, totiž vědomí dvojnosti, dualistický stav.

A zde se dostáváme k našemu vlastnímu tématu, totiž k problematice věkových úrovní. Jde především o věkovou úroveň *mládeži*. Tato fáze zahrnuje období těsně po pubertě až po období přibližného středu života, který připadá zhruba na léta mezi třicátým pátým a čtyřicátým rokem.

Mohli byste mně nyní jistě položit otázku, proč začínám druhým obdobím lidského života, jako by období dětství žádné problémy nemělo. Dítě je v normálním případě ještě bez problémů, i když je svou komplikovanou psychou pro rodiče, vychovatele a lékaře problémem prvního řádu. Teprve dospělý člověk může sám o sobě pochybovat, a stát se proto nejednotným sám se sebou.

Zdroje problémů tohoto věkového období jsou nám všem známy. U naprosté většiny lidí jsou to požadavky života, které často náhle přeruší sen dětství. Je-li individuum dostatečně připraveno, může přechod do života v povolání proběhnout hladce. Má-li však iluze, které kontrastují se skutečností, pak vznikají problémy. Nikdo nevstupuje do života bez předpokladů. Tyto předpoklady bývají někdy chybné, nehodí se do vnějších podmínek, se kterými se člověk setkává. Často se jedná o veliká očekávání nebo o podcenění

vnějších obtíží nebo o neoprávněný optimismus nebo negativismus. Mohli bychom sestavit dlouhý seznam chybných předpokladů, které vyvolávají první vědomé problémy.

Není to vždy rozpor mezi subjektivními předpoklady a vnějšími skutečnostmi, který vytváří problémy, ale jsou to snad právě tak často vnitřní duševní obtíže; ty vznikají i tehdy, když navenek jde všechno hladce. Náramně častá je porucha duševní rovnováhy zapříčiněná sexuální pudem a snad stejně často je to pocit méněcennosti, který může vytvářet nesnesitelnou přecitlivělost. Tyto vnitřní konflikty mohou existovat i tehdy, když jedinec dosahuje vnějšího přizpůsobení zdánlivě bez námahy, ba dokonce se zdá, že právě ti mladí lidé, kteří museli s okolním životem těžce zápasit, jsou vnitřních problémů ušetřeni, zatímco u těch, jejichž přizpůsobování probíhá z jakýchkoli příčin snadno, se rozvíjejí buď sexuální problémy, nebo konflikty související s pocitem méněcennosti.

Problematické povahy bývají velmi často neurotické, ale bylo by velikým nedorozuměním zaměňovat problematičnost s neurózou, neboť zásadní rozdíl mezi nimi spočívá v tom, že neurotik je nemocen, protože si svého problému není vědom, kdežto člověk problematický si svého problému je vědom a svým vědomým problémem trpí, aniž je nemocen.

Pokusíme-li se v téměř nevyčerpatelné mnohotvárnosti individuálních problémů období mládí vystihnout to obecné a podstatné, narazíme na určitý charakteristický znak, který – jak se zdá – trvale provází všechny problémy tohoto období. Je to více nebo méně zřetelné ulpívání na úrovni vědomí období dětství, zpěčování silám osudu v nás a kolem nás, silám, které nás chtějí zaplést do světa. Cosi v nás by rádo zůstalo dítětem, docela nevědomým, anebo aspoň dítětem, které si je vědomo jen svého já a odmítá všechno cizí nebo by to rádo alespoň podřídilo své vůli nebo by nedělalo nic anebo prosazovalo vlastní slast nebo moc. Je v tom cosi ze setrvačnosti hmoty, je to setrvávání v dosavadním stavu, jehož uvědomění je menší, užší, egoističtější než uvědomění dualistické fáze, ve které je jedinec postaven před nutnost poznat a přijmout to jiné, to cizí, právě tak jako svůj život a své „také – já“.

Odpor směřuje proti rozšíření života, které je základním znakem tohoto období. Rozšiřování, tato „diastola“ života, abych použil Goethova výrazu, začala ovšem už dávno předtím. Začala se zrozením, kdy dítě vystupuje z nejtěsnějšího objetí v těle matky

a od té chvíle ono rozšiřování pořád vzrůstá, až dosáhne vrcholu v problematickém stavu, kdy se mu totiž individuum začíná bránit.

Co by se mu asi stalo, kdyby se jednoduše proměnilo v to cizí, jiné, jež je také já, a své dosavadní já nechalo prostě zmizet v minulosti? Zdá se, že by to byla naprosto schůdná cesta. Záměrem náboženské výchovy – počínaje svléknutím starého Adama až nazpět k rituálům znovuzrození u primitivních národů – je přece proměnit člověka v to, co přijde, co je nové, a to staré nechat odumřít.

Psychologie nás učí, že v duši v jistém smyslu neexistuje nic starého, nic, co může skutečně odumřít, dokonce i Pavel zůstal trýzněn pochybami. Ten, kdo se brání novému, cizímu a utíká se do minulosti, je ve stejném neurotickém stavu jako ten, kdo se ztotožňuje s novým, a tak utíká před minulostí. Jediný rozdíl je v tom, že jeden se odcizil minulosti a druhý budoucnosti. Oba dělají v podstatě totéž: zachraňují svou úžinu vědomí, místo aby ji kontrastem protikladů rozbili, a vybudovali tak širší a vyšší stav vědomí.

Tento důsledek by byl ideální, kdyby se mohl v této životní fázi uskutečnit. Zdá se totiž, že přírodě ani v nejmenším nezáleží na vyšším stavu vědomí, právě naopak. Ani společnost nedokáže tyto dovedné kousky duše ocenit, odměňuje přece vždycky v první řadě výkon, nikoli osobnost; ta bývá většinou oceněna až po smrti. Tyto skutečnosti si vynucují určité řešení, totiž omezení na to, co je dosažitelné, na diferenciaci určitých schopností, které jsou vlastní podstatou sociálně výkonného individua.

Výkon, užitečnost atd. jsou ideály, které zřejmě ukazují cestu ze zmatku problémů. Jsou to hvězdy, které nás vedou k rozšiřování a upevňování našeho fyzického bytí, k zakořenění do světa, ale nikoli k dalšímu rozvoji lidského vědomí, totiž toho, co se nazývá kulturou. V mladém věku je ovšem tato orientace normální a každopádně lepší než setrvávání v tom, co je pouze problematické.

Problém se tedy řeší tím, že to, co nám dala minulost, se přizpůsobuje možnostem a požadavkům budoucnosti. Člověk se omezuje na to, co je dosažitelné, což psychologicky znamená rezignaci na všechny ostatní duševní možnosti. Někdo tím ztrácí kus cenné minulosti, někdo zas kus cenné budoucnosti. Všichni si asi vzpomene na některé přátele a kamarády ze školy, kteří vypadali jako ideální mladíci a od kterých si okolí mnoho slibovalo. A když

je pak člověk po letech potkal, zjistil, že jsou vyprahlí a sešněrování do jedné šablony. To jsou takové případy.

Velké životní problémy nejsou nikdy vyřešeny jednou provždy. Jsou-li zdánlivě vyřešeny, je to vždycky ztráta. Zdá se, že jejich smysl a účel nespočívá v jejich řešení, nýbrž v tom, že na nich neustále pracujeme. Jen to nás chrání před zhroupením a zkostnatěním. Tak má i řešení problémů mladého věku prostřednictvím omezení na to, co je dosažitelné, jen omezenou platnost, a v zásadě tedy nemá trvání. Vybojovat si svou sociální existenci a přetvořit svou původní povahu tak, že do této formy existence více nebo méně zapadá, je za všech okolností vskutku pozoruhodný výkon. Je to boj dovnitř i navenek, srovnatelný se zápasem dětského věku o existenci já. Boj v dětském věku před námi sice většinou probíhá v temnotě, ale když vidíme, s jakou tvrdostí se dětské iluze, předsudky a egoistické návyky udržují ještě později, můžeme posoudit, jaká síla byla vynaložena k tomu, aby byly vytvořeny. A tak je tomu nyní i s ideály, přesvědčeními, vůdčími ideami, postoji atd., které nás v mládí uvádějí do života, za které bojujeme, trpíme a pro které vítězíme: srůstají s naší bytostí, zdánlivě se v ně přeměňujeme, a proto v nich ad libitum pokračujeme se samozřejmostí, se kterou mladý člověk nolens volens uplatňuje své já vůči světu nebo vůči sobě samému.

Čím víc se člověk blíží středu života a čím víc se mu podařilo pevně zakotvit ve svém osobním postoji a v sociálním postavení, tím víc se mu bude zdát, že odhalil správný běh života, správné ideály a principy chování. Proto pak předpokládá jejich věčnou platnost a dělá ctnost z toho, že na nich stále visí. Přehlíží přitom důležitou skutečnost, že totiž stanovení sociálního cíle se uskutečňuje na úkor celosti osobnosti. Je to mnoho, příliš mnoho – život, který mohl být rovněž prožit, zůstal možná ležet v komůrkách zaprášených vzpomínek, mnohdy jsou to i žhoucí uhlíky pod šedým popelem.

Podle statistik vykazují deprese mužů kolem čtyřicítky zvýšený výskyt. U žen začínají neurotické obtíže zpravidla o něco dřív. V této životní fázi, právě mezi pětatřiceti a čtyřiceti, se totiž připravuje významná proměna lidské duše. Zpočátku to ostatně není žádná vědomá a nápadná změna, spíš jde o nepřímé náznaky proměn, které – jak se zdá – mají svůj počátek v nevědomí. Někdy to vypadá jako pozvolná změna charakteru, jindy se začnou znova projevat vlastnosti, které od období dětství zmizely, nebo začí-

nají blednout dosavadní sklony a zájmy a na jejich místo nastupují jiné, nebo – což je velmi časté – dosavadní přesvědčení a zásady, zejména morální, začínají kostnatět a tuhnout, což se kolem padesátky může pozvolna vystupňovat až k nesnášenlivosti a fanatismu – jako by tyto zásady a jejich existence byly ohroženy, a proto bylo nutné je opravdu zdůraznit.

Ne vždy se v dospělém věku vyčeří víno mládí, někdy se také zakalí. Nejlépe můžeme všechny tyto jevy pozorovat u poněkud jednostranných lidí. Někdy tyto jevy vystupují dříve, jindy později. Dost často, jak se mi zdá, bývá jejich nástup oddálen skutečností, že rodiče dotyčné osoby jsou ještě naživu. Jejich fáze mládí jako by se pak nemístně protáhla. Viděl jsem to zejména u mužů, jejichž otec byl dlouho naživu. Smrt otce v takových případech působí jako překotné zrání, takřka katastrofálně.

Znám jednoho zbožného muže, který byl představeným církevní obce a přibližně od čtyřiceti let se u něho začala projevovat stupňující se morální a náboženská nesnášenlivost. Přitom se mu vůči hledě zatemňovala mysl. Nakonec už byl jen zasmušile se tvářícím sloupem církve. Tak prožil asi pětadvacet let a pak se jednou uprostřed noci posadil na lůžku a řekl své ženě: „Teď tomu rozumím, jsem vlastně lump.“ Toto sebepoznání nezůstalo prakticky bez následků. Poslední léta svého života prožil bouřlivě, přičemž vzala za své velká část jeho majetku. Zjevně to byl ne zcela nesympatický člověk, který byl schopen obou extrémů.

Velmi časté neurotické poruchy dospělého věku mají všechny společné jedno, chtějí totiž uchovat psychologii mládí přes práh proslulého švábského věku.* Kdo by neznal ty dojemné staré pány, kteří musejí stále znova přihřívát svá studentská léta a svůj životní žár dokážou roznítit jen při ohlédnutí na své homérické hrdinské časy, ale jinak jsou ustrnulí v beznadějném šosáctví? Nicméně mívají zpravidla výhodu, kterou nelze podceňovat – nebývají totiž neurotičtí, nýbrž obvykle jen nudní a stereotypní.

Neurotický jedinec je naopak ten, jemuž se v přítomnosti nikdy nechce dařit tak, jak by rád, a jenž se tedy ani nemůže radovat z toho, co bylo. Jako se dříve nemohl vyprostit z dětství, není se teď schopen zřít mládí. Nedokáže se, jak se zdá, vpravit do šedivých myšlenek stárnutí a křečovitě se ohlíží nazpět, neboť výhled dopředu je nesnesitelný. Jako se dětinský člověk bázně leká ne-

* Jedno německé přísloví praví: Šváb zmoudří až po čtyřicítce. Pozn. překl.

známosti světa a života, tak i dospělý couvá před druhou polovinou života, jako kdyby ho tam čekaly neznámé, nebezpečné úkoly nebo jako kdyby mu tam hrozily oběti a ztráty, které není schopen na sebe vzít, nebo jako kdyby mu dosavadní život připadal tak krásný a tak drahý, že by ho nemohl postrádat.

Není to snad koneckonců strach ze smrti? To se mi nezdá příliš pravděpodobné, neboť smrt je zpravidla ještě příliš vzdálená, a proto je čímsi abstraktním. Zkušenost spíš ukazuje, že základem a příčinou všech obtíží tohoto přechodu je hluboká a podivuhodná proměna duše. Abych tuto změnu charakterizoval, chtěl bych vzít jako přirovnání denní dráhu slunce. Představme si slunce oduševnělé lidským citem a lidským vědomím okamžiku. Ráno vychází z nočního moře nevědomí a osvětluje nyní ve stále větším rozsahu širý, pestrý svět, čím více stoupá na obloze. V tomto rozšiřování svého okruhu působnosti, jež je způsobeno vzestupem, bude slunce poznávat svůj význam a spatřovat svůj nejvyšší cíl v co největší výšce, a tím také v co možná největší šíři svého požehnání. S tímto přesvědčením slunce dosáhne nepředvídané polední výše – nepředvídané proto, že jeho jedinečná individuální existence nemůže znát dopředu svůj kulminační bod. Ve dvanáct hodin v poledne začíná západ. A západ je obrácení všech hodnot a ideálů rána. Slunce se stává inkonsekventním. Jako by stahovalo své paprsky. Světla a tepla ubývá až ke konečnému vyhasnutí.

Všechna srovnání pokulhávají. Toto srovnání však nepokulhává o nic víc než jiné. Jedno vtipné francouzské rčení cynicky a rezignovaně shrnuje pravdu tohoto srovnání. Zní: *Si jeunesse savait, si vieillesse pouvait.* (Kdyby mládí vědělo, kdyby stáří mohlo, pozn. překl.)

My lidé naštěstí nejsme žádná slunce, jinak by to s našimi kulturními hodnotami špatně dopadlo. Avšak něco slunečního v nás je a ráno nebo jaro života nebo večer nebo podzim života nejsou jen sentimentální rčení, nýbrž jsou to psychologické pravdy, ba co víc, jsou to dokonce fyziologické skutečnosti, neboť polední zvrat mění dokonce i tělesné vlastnosti. Obzvláště u jižních národů vidíme, že u starších žen zhrubne a prohloubí se hlas, objeví se knír a zostří se rysy obličeje, i v různých jiných ohledech se rozvíjí mužská povaha. Mužský fyzický habitus se naopak zjemňuje ženskými rysy, jako jsou tukové polštáře a měkčí výraz obličeje.

V etnologické literatuře se popisuje případ indiánského náčelníka a bojovníka, jemuž se v době kolem středu života zjevil ve

snu velký duch a oznámil mu, že od nynějška musí sedávat se ženami a dětmi, nosit ženský oděv a jíst ženská jídla. Náčelník uposlechl snové zjevení, aniž přitom utrpěla jeho reputace. Tato vize je věrným vyjádřením psychické polední revoluce, počátku západu. Hodnoty, ba dokonce i těla se proměňují ve svůj opak, alespoň náznakově.

Mohli bychom například to, co je mužské a ženské, spolu s duševními vlastnostmi srovnávat s určitou zásobou substancí, které jsou v první polovině života spotřebovány do jisté míry nerovnoměrně. Muž spotřebuje svou velkou zásobu mužské substance, a zbývá mu tedy ještě malá dávka ženské substance, která se teď začíná uplatňovat. Naopak je tomu u ženy, která teď může uplatnit svou dosud nepoužitou zásobu mužství.

Ještě víc než ve fyzis se tato změna uplatňuje v psychice. Jak často se například stává, že pětáctýřicetiletý nebo padesátiletý muž dohospodařil a jeho žena pak „obléká kalhoty“ a otevírá obchůdek, kde on dělá třeba ještě příručního. Je velmi mnoho žen, které se k sociální odpovědnosti a sociálnímu uvědomění probouzejí vůbec teprve po čtyřicátém roce života. V moderním obchodním životě, obzvlášť v Americe je break-down, nervové zhroucení po čtyřicátém roce života neobyčejně častým zážitkem. Zkoumáme-li postižené zevrubněji, vidíme, že to, co se zhroutilo, je dosavadní mužský styl, a to, co zbylo, je zchoulostivěly zženštilec. Ve stejných kruzích můžeme naopak pozorovat ženy, které v těchto letech rozvíjejí neobvyklou mužnost a tvrdost rozumu, jež tlačí do pozadí srdce a cit. Tyto proměny jsou velmi často provázeny manželskými katastrofami všeho druhu, neboť není nijak těžké si představit, co se pak děje, když muž objeví své jemné city a žena svůj rozum.

Nejhorší na všech těchto věcech je, že chytří a vzdělaní lidé v tom žijí a o možnosti takových proměn nevědí. Do druhé poloviny života se vydávají zcela nepřipraveni. Nebo existují někde školy, ne pouze vysoké, nýbrž vyšší školy pro čtyřicetileté, které by je připravovaly právě tak na nadcházející život s jeho požadavky, jako základní a vysoké školy uvádějí mladé lidi do znalosti světa a života? Ne, nehlouběji nepřipraveni vstupujeme do životního odpoledne, a co je ještě horší, děláme to za klamného předpokladu svých dosavadních pravd a ideálů. Odpoledne života nemůžeme žít podle téhož programu jako dopoledne, neboť toho, čeho je ráno dostatek, se začíná večer nedostávat a to, co bylo ráno

pravda, večer pravda nebude. Měl jsem v péči příliš mnoho starých lidí a nahlédl jsem do tajných komůrek jejich duší, než aby mě pravda tohoto základního pravidla hluboce dojímala.

Stárnoucí člověk by měl vědět, že jeho život nestoupá a nerozšiřuje se, nýbrž že si neúprosný vnitřní proces vynucuje zúžení života. Přílišné zaobírání sebou samým je pro mladého člověka skoro hřích nebo přinejmenším nebezpečí, pro člověka stárnoucího je to povinnost a nutnost, aby se vážně zabýval svým úplným bytostným Já. Slunce stahuje své paprsky, aby ozářilo samo sebe, poté co promrhlo své světlo na svět. Místo toho se mnoho starých lidí raději stane hypochondry, skrbliky a „zásadovci“ nebo se z nich stávají laudatores temporis acti nebo dokonce věční mladíci, což je žalostnou náhražkou za osvětlení vlastního úplného bytostného Já, ale nevyhnutelným výsledkem bludu, že druhá polovina života se musí řídit zásadami poloviny první.

Řekl jsem už, že nemáme žádné školy pro čtyřicetileté. Není to docela pravda. Naše náboženství jsou od pradávna takovými školami nebo jimi kdysi byla. Avšak pro kolik lidí jimi ještě jsou? Kolik našich starých lidí bylo v některé z těchto škol skutečně vychováno pro tajemství druhé poloviny života, pro starobu, smrt a věčnost?

Člověk by se jistě nestal sedmdesátníkem nebo osmdesátníkem, kdyby tato dlouhověkost neodpovídala smyslu jeho druhu. Proto i jeho životní odpoledne musí mít svůj smysl a účel a nemůže být jen jakousi žalostnou přítěží dopoledne. Smyslem rána je nepochybně rozvoj individua, jeho ustavení a rozmnožení ve vnějším světě a starost o potomstvo. To je zřejmý přirozený účel. Avšak jestli je tento účel naplněn, ba dokonce bohatě naplněn, má stále pokračovat vydělávání peněz, další výboje a rozšiřování existence přes rozumnou míru? Ten, kdo takto zbytečně přesouvá zákon životního dopoledne do životního odpoledne, musí zaplatit duševní újmou, stejně jako mladý člověk, jenž si chce svůj dětský egoismus uchránit do dospělého věku, musí svůj omyl zaplatit sociálními neúspěchy. Vydělávání peněz, sociální existence, rodina, potomstvo – to všechno je pouhá přirozenost, žádná kultura. Kultura je mimo přirozený účel. Může být tedy kultura smyslem a účelem druhé poloviny života?

U primitivních kmenů například vidíme, že staří lidé jsou téměř vždy opatrovníky a strážci mysterií a zákonů a že v nich se v první řadě projevuje kultura kmene. Jak je tomu v tomto ohledu u nás?

Kde je moudrost našich starců? Kde jsou jejich tajemství a jejich snové vize? U nás se spíš starí chtějí vyrovnat mladým. V Americe je to takřka ideál, že otec je bratrem svých synů a matka pokud možno mladší sestrou své dcery.

Nevím, kolik z tohoto poblouznění se dá svést na reakci proti dřívějšímu přehánění důstojnosti a úcty a kolik na falešné ideály. Ty nepochybně existují: cíl těchto lidí neleží před nimi, nýbrž za nimi. Podle toho také tíhnou zpět. Musíme jim přiznat: je těžké vidět, jaké jiné cíle by měla mít druhá polovina života než ty, které jsou cílem poloviny první: rozšiřování života, užitečnost, působení, dosažené postavení v sociálním životě, prozíravé manipulování potomstva do vhodného manželství a dobrého postavení – to jako životní cíl stačí. Bohužel to není dostatečný smysl a účel pro mnohé, kteří nejsou s to ve stárnutí spatřovat jen pouhé ubývání života a své dřívější ideály vnímají jako vybledlé a opotřebované. Jistě, kdyby tito lidé už dříve naplnili svou životní číši, až přetékala, a vyprázdnil ji až do dna, pak by nyní asi pociťovali něco jiného, nic by nezadržovali, všechno, co by chtělo shořet, by bylo shořelé a oni by uvítali klid stáří. Nesmíme však zapomínat, že jen málokterí lidé jsou umělci života, a že navíc umění žít je nejněžnějším a nejvzácnějším ze všech umění – vyprázdnit v kráse celý pohár, komu se to podaří? Tak zbývá mnoha lidem příliš mnoho neodžitého – často dokonce možnosti, které by při nejlepší vůli nemohli žít, a tak překračují práh stáří s nenaplněnou aspirací, která jim bezděky odvádí pohled zpět.

Pro takové lidi je zvlášť zhoubné se ohlížet. Pro ně by byl výhled dopředu, nějaký cíl v budoucnu nezbytný. Proto také mají všechna velká náboženství své přísliby onoho světa, svůj nadsvětný cíl, který smrtelníkům umožňuje žít druhou polovinu života s podobným vědomím cíle jako polovinu první. Avšak jak přijatelné jsou pro současného člověka cíle rozšiřování a kulminace života, tak je pro něho pochybná nebo přímo neuvěřitelná idea dalšího pokračování života po smrti. A přece může být konec života, totiž smrt, rozumným cílem jen tehdy, když je buď život tak žalostný, že je člověk nakonec rád, když vůbec skončí, nebo když existuje přesvědčení, že slunce se stejnou důsledností, s jakou stoupalo k poledni, hledá i svůj západ, „aby svítilo dalekým národům“. Ale schopnost věřit se v dnešní době stala tak obtížným uměním, že se – zvlášť pro vzdělanou část lidstva – stalo téměř nepřístupné. Až příliš jsme si zvykli na myšlenku, že co se týče nesmrtelnosti a podobně,

existují rozličné vzájemně si odporující názory a žádné přesvědčivé důkazy. Avšak ti lidé mezi vzdělanci, kteří myslí, vědí zcela přesně, že takový důkaz patří k filozofickým nemožnostem. Nemůžeme o tom naprosto nic vědět.

Snad k tomu smím ještě poznamenat, že z týchž důvodů také nemůžeme vědět, zda se po smrti přece jen něco nestane. Odpověď je – ať pozitivní, nebo negativní – „non liquet“ („není to jasné“, pozn. překl.). Nevíme o tom prostě nic vědecky určitého, a tím jsme v přesně stejné situaci jako například u problému, zda je Mars obydlený, nebo ne. Přitom obyvatelům Marsu – pokud nějakí existují – je úplně jedno, zda s jejich existencí souhlasíme, nebo zda ji popíráme. Mohou být, anebo nebýt. A stejně je tomu s takzvanou nesmrtelností, a tím bychom mohli problém odložit ad acta.

Zde se však probouzí mé lékařské svědomí, které má k této otázce ještě cosi podstatného říci. Zpozoroval jsem totiž, že život zaměřený na cíl je všeobecně lepší, bohatší a zdravější než život bezcílný a že je lepší jít s časem kupředu než jít proti času. Psychiatrovi se jeví starý člověk, který se nemůže oddělit od života, právě tak slabošský a chorobný jako mladý člověk, který není schopen život budovat. A skutečně se v mnoha případech jedná o tutéždětskou žádostivost, o tentýž strach, tentýž vzdor a svéhlavost v jednom i druhém případě. Jako lékař jsem přesvědčen, že je takřikajíc hygieničtější spatřovat ve smrti cíl, o který by se mělo usilovat, a že vzpírat se proti němu je naopak cosi nezdravého a abnormálního, neboť se tím druhá polovina života olupuje o svůj cíl. Dívám-li se na věc z hlediska duševní hygieny, považuji proto všechna náboženství s nadsvětným cílem za svrchovaně rozumná. Kdybych bydlel v domě, o kterém bych věděl, že mi v nejbližších čtrnácti dnech spadne na hlavu, byly by všechny mé životní funkce ovlivněny touto myšlenkou; když se v něm budu cítit jistý, mohu v něm klidně a normálně žít. Z psychiatrického hlediska by tedy bylo dobré, kdybychom si mohli myslet, že smrt je jen přechodem, jen částí neznámého, velikého a dlouhého životního procesu.

Ačkoli drtivá většina lidí neví, k čemu tělo potřebuje kuchyňskou sůl, přece se jí z jakési instinktivní potřeby všichni dožadují. Stejně je to i v duševních věcech. Naprostá většina lidí cítí od nepaměti potřebu pokračování. Nejsme tedy se svým konstatováním stranou, nýbrž uprostřed veliké cesty, kterou se ubírá plní

tažení života lidstva. Proto uvažujeme ve smyslu života správně, i když nechápeme, co myslíme.

Rozumíme vůbec kdy tomu, co myslíme? Chápeme pouze myšlení, které je jen srovnáváním, z něhož nikdy nevyplyne víc, než jsme do něho vložili. To je intelekt. Ale za ním existuje myšlení v prastarých obrazech, v symbolech, které jsou starší než historický člověk a jež mu byly vrozeny od pradávných dob a přetrvávají všechny generace, v symbolech, jež jsou věčně živoucí a naplňují základní vrstvy naší duše. Plný život je možný jen ve shodě s nimi, moudrost je návrat k nim. Ve skutečnosti nejde ani o víru ani o vědění, nýbrž o souhlas našeho myšlení s praobrazy našeho nevědomí, jež jsou nepředstavitelnými matkami každé myšlenky, kterou si je naše vědomí schopno vůbec kdy vymyslet. A jednou z těchto prastarých myšlenek je idea o posmrtném životě. Věda je s těmito praobrazy nesouměřitelná. Jsou to iracionální danosti, apriorní podmínky imaginace, které prostě jsou a jejichž účelnost a oprávněnost může věda zkoumat jen a posteriori, třeba jako funkci štítné žlázy, jež mohla být ještě do devatenáctého století právě tak dobře prohlašována za nesmyslný orgán. Pro mě jsou totiž praobrazy něco jako duševní orgány, o které pokud možno pečuji. Proto třeba musím staršímu pacientovi říci: „Váš obraz Boha nebo vaše idea nesmrtelnosti jsou atrofické, a v důsledku toho je váš duševní metabolismus v nepořádku.“ Lék na nesmrtelnost, staré farmakon athanasias je důmyslnější a hlubší, než jsme si mysleli.

Na závěr bych se chtěl ještě jednou vrátit ke srovnání se sluncem. Sto osmdesát stupňů našeho životního oblouku se rozpadá do čtyř částí. První, východní částí je dětství, bezproblémový stav, kdy jsme zatím problémem pro jiné, ale vlastní problematiky si ještě nejsme vědomi. Vědomá problematika se rozprostírá přes druhou a třetí čtvrtinu a v poslední čtvrtině, ve stáří, se opět noříme do onoho stavu, kdy bez starosti o svůj stav vědomí se opět spíše stáváme problémem pro jiné. Dětství a pokročilé stáří jsou sice svrchovaně odlišné, ale jedno mají společné, totiž ponořenost do nevědomého duševna. Poněvadž duše dítěte se rozvíjí z nevědomí, dá se jeho psychologie – ač také obtížně – vytvořit přece jen spíš než psychologie člověka v pokročilém stáří, který se opět noří do nevědomí a postupně v něm mizí. Dětství a pokročilé stáří jsou bezproblémové stavy života, proto jsem se zde jimi ani neza-
býval.